

**ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД
ЗА ЧАСІВ ТОТАЛІТАРНО-РЕПРЕСИВНОГО РЕЖИМУ****ELECTION TECHNOLOGIES OF UKRAINE: LEGAL HISTORICAL ANALYSIS
OF THE PERIOD OF TOTALITARIAN REPRESSIVE REGIME****Княн М.Ш.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави та права України і зарубіжних країн
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Статтю присвячено аналізу виборчих технологій, що застосовувались в радянській Україні в період становлення та розвитку тоталітарно-репресивного режиму. Особу увагу приділено аналізу виборчих кампаній 1929, 1930 та 1931 рр. Визначено закономірність впливу політичного режиму на перебіг виборчих процесів та їх результати.

Ключові слова: вибори, виборчі технології, виборчі перегони, радянська Україна, тоталітаризм, адміністративно-командна система управління.

В статье исследуются избирательные технологии, которые применялись в Украине в период становления и развития тоталитарно-репрессивного режима. Особое внимание уделено анализу избирательных кампаний 1929, 1930 и 1931 гг. Определена закономерность влияния политического режима на ход избирательных кампаний и их результаты.

Ключевые слова: выборы, избирательные технологии, избирательные кампании, советская Украина, тоталитаризм, административно-командная система управления.

The article studies election technologies which were applied in Soviet Ukraine during the period of totalitarian repressive regime formation and development. Special attention is paid to analysis of election campaigns of 1929, 1930 and 1931. Dependence was found how political regime affects election campaign running and results.

Key words: election, election technologies, election campaigns, Soviet Ukraine, totalitarianism, command administrative management system.

Постановка проблеми. Інститут виборів є обов'язковою невід'ємною рисою демократії, а право громадян обирати й бути вибраними в представницькі органи державної влади – найважливішим політичним правом людини, закріпленим як Конституцією України, так і багатьма міжнародно-правовими актами [1, с. 197-198]. У теорії, законодавстві, практиці виборчий процес міцно пов'язано з організацією виборів, стратегією проведення виборчої кампанії, що є однією з складових поняття «виборчі технології» [2]. В наш найскладніший для держави час актуальним стає питання застосування виборчих технологій, які бажано використовувати в українському суспільстві задля досягнення найоптимальніших результатів на виборах.

Стан наукового дослідження. Питання аналізу виборчих технологій досліджували такі видатні вчені, як: Є. Вятр, Д. Видрін, А. Білоус, В. Бебик, К. Ващенко, М. Варій, Ф. Веніславський, І. Грозницький, Л. Кочубей, С. Одарич, В. Полторак, А. Пойченко, Г. Почепцов, М. Томенко та інші. Однак досі немає чіткого визначення, які технології на наш час найбільш ефективні для сучасної України. Говорячи про ефективність застосування виборчих технологій, потрібно зрозуміти природу їх появи, становлення, використання та розвитку. При визначенні загальних засад формування представницьких органів влади загального та державного рівнів не можна ігнорувати історичний досвід формування та застосування виборчих традицій та технологій України. Тому питання – застосування яких технологій є найбільш ефективним гарантом гідності та незалежності виборів – мета цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження в статті взято складний період історії українців – 20-30 роки минулого століття. На той час більшість території сучасної України знаходилася під владою СРСР. В історії радянської України почався новий етап, коли останні, небагаточисленні елементи демократизму державного управління поступово знищувались та завершувалось становлення адміністративно-командної системи управління. Всі про-

цеси (політичні, економічні та соціальні), які проходили на території СРСР, безумовно наклали відбиток на буття українців.

Найхарактернішою рисою адміністративно-командної системи управління стало висунення на перший план політичного устрою України партійного апарату, його збільшення та зрощування з державним [3, с. 70]. На місцях політику партійного апарату уособлювали ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (міські й сільські) та з'їзди рад. Вищим органом влади Української соціалістичної республіки за поділом II Конституції 1929 р. проголошувався Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів [1, с. 89], який обирався делегатами по квоті 1 мандат від 10 тис. виборців із представників міського населення та 1 депутат від кожних 50 тис. виборців сільського населення [4, с. 271]. Голови і члени виконкомів областей і районів обиралися на місцевих з'їздах Рад (до 1937 р.), а потім і на сесіях рад. Проте вони повинні були бути затверджені ЦК ВКП(б) або ЦК КП(б)У, тому що входили у відповідну номенклатуру ЦК чи обкому, тобто, фактично призначалися зверху і відповідали за свою роботу перед ЦК, а не перед своїми виборцями [5, с. 57]. Таким засобом, формально проголошений Конституцією УСРР демократичний принцип виборності депутатів до органів влади, на практиці замінювався призначенням.

Верховним законодавчим, розпорядчим та виконавчим органом влади республіки в період поміж Всеукраїнських з'їздів Рад був Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК). ВУЦВК обирався Всеукраїнським з'їздом Рад. Кількісний склад ВУЦВК законодавство УСРР не декретувало, але в дійсності він складав приблизно одну третю кількості депутатів Всеукраїнського з'їзду Рад [6, с. 30].

Загальні риси виборчого радянського права ґрунтувалися на низці правових актів, інструкцій та положень, затверджених ВУЦВК, її Президією або спільно з РНК, які періодично змінювали один одного на потребу часу. Серед них: Конституції УСРР 1919 р. і 1929 р.; Інструкції: «Про

перевибори сільських рад, волосних, повітових, губернських з'їздів рад, про вибори на V Всеукраїнський з'їзд рад» 1921 р., «Про вибори до рад та на з'їзди рад УСРР» від 15 листопада 1930 р. та 13 жовтня 1934 р.; Постанови: «Про регулярні перевибори рад і про скликання в установлені строки з'їздів рад» від 30 березня 1921 р., «Про затвердження Інструкції про вибори до рад» 18 грудня 1926 р. та 3 жовтня 1928 р.; Положення: «Про вибори в міські ради УСРР» від 6 липня 1921 р.; «Про виборчі права громадян» (жовтень 1921 р.); «Про виборчі права громадян та порядок проведення виборів» від 10 вересня 1924 р. та 18 листопада 1925 р.. Відповідно до цих правових засад представницькі органи УСРР формувалися на принципах незагального, нерівного, непрямого виборчого права. Вибори місцевих рад були прямими, у вищі органи – багатуступінчастими. В виборах мали право приймати участь як громадяни, так й громадські організації. Право висунування кандидатів до рад надавалось партійним і громадським організаціям. Правила проведення виборів, форми участі в них партійних та громадських організацій встановлював ВУЦВК. Частина населення (непмани, куркулі, духівництво) позбавлялися виборчих прав. Це було передбачено Конституцією УСРР. Крім того, ВУЦВК надавалось право остаточного встановлення громадян, що позбавлялися права обирати та бути обраними. Масове урочисте та майже одноголосне («цілком і повністю») схвалення делегатами з'їздів партійних резолюцій, пропозицій та рішень партійного апарату, обарвлювало радянську владу України як демократичну [7, с. 47].

Виборчі технології, що застосовувалися наприкінці 20-х – початку 30-х років в нашій країні визначалися загальними завданнями, які вирішувалися країною. Показовими у цьому плані є вибори 1929 р. Як свідчить у своїй монографічній роботі В. А. Греченко, у ході цих виборів була застосована досить оригінальна форма агітації за допомогою робітників заводів, які посилювалися на село і там займалися організацією, агітацією, протидіяли «ворожим елементам», самою своєю присутністю до певної міри «тиснули» на сільського виборця. Цей «захід» почався з ініціативи робітників смоленської фабрики «Катушка», які запропонували проводити «соціалістичне змагання за кращу організацію виборчої кампанії». Ініціативу колективу фабрики підтримав Смоленський губком партії, який звернувся до трудящих із закликом організувати «масовий похід» робітників на село. Лише за перший місяць у цьому «заході» взяли участь більше 100 тис. осіб – жителів Смоленської губернії. Робітники Смоленська послали на село сотні бригад. В результаті цього у багатьох волостях губернії вдалося забезпечити 100% явку виборців на звітні збори сільських Рад. Фактично тут під керівництвом місцевих органів ВКП(б) здійснила «політичну інтервенцію» відповідно налаштованих робітників у село «для організації» необхідного на виборах результату, нав'язування своєї думки. На недвозначні висновки настановлює й 100% явка виборців [8, с. 146].

Робітничі бригади посилалися на село, як правило, на короткий термін від одного до двох місяців. Було чимало випадків, коли надісланих з міст робітників обирали в місцеві ради. Так забезпечувалась перемога компартії і зміцнення її бази на селі, що гарантувало виконання будь-яких директив з центру і так же вирішувалось кадрове питання на селі. Завдяки «допомозі» робітників на вибори рад з'явилось більше половини селян, які скористалися активним виборчим правом. Цей факт засвідчує, що без «допомоги» представників міста активність селян була низькою, і вибори у місцеві Ради їх не дуже-то й цікавили.

Активна участь представників міста у виборчих перегонах на селі відбилася і на соціальному складі сільських рад. У радах слабо були представлені сільськогосподарські робітники, селяни – бідняки та колгоспники, хоча саме вони

оголошувалися опорою радянської влади на селі. Низьким залишався освітній та політичний рівень більшості працівників місцевих рад. Багатоступеневість у структурі радянського апарату (округ – район – сільрада), слабка матеріальна база та обмеженість прав також не сприяли покращанню роботи низових органів влади на місцях.

На межі 1930–1931 рр. відбулася нова виборча кампанія. Суттєвий вплив на хід та засоби її проведення справили процеси індустріалізації та колективізації, які проходили в СРСР. У результаті масового колгоспного руху у сільському господарстві відбувалися суттєві соціальні зсуви. Проте у сільських радах значну кількість депутатських місць продовжували займати одноосібники, що вже не влаштовувало владу. Тому ЦВК Союзу РСР на початку 1930 р. прийняв рішення здійснити «чистку» сільських рад, а для цього провести дострокові перевибори частини сільських рад і районних виконкомів. Переобранню підлягали, перш за все, сільські ради районів суцільної колективізації, а також ті з них, склад яких не влаштовував владу («був засмічений класово чужими елементами») [9, с. 89]. У листопаді 1930 р. прийнята Інструкція «Про вибори до Рад та на з'їзди Рад УСРР» встановлювала правила проведення виборів у 1930–1931 рр. В інструкції ще раз уточнювали умови позбавлення та відновлення виборчих прав для певних категорій громадян [10, с. 523]. В Положеннях про вибори, що діяли в СРСР в 30-ті роки ХХ ст., містилися спеціальні розділи, що висвітлювали завдання виборчих комісій. Виборчі комісії склалися з голови та членів: представників міської ради, профспілок, комсомолу, органів НКВД, Червоної Армії. Аналіз складу виборчих комісій дає підставу стверджувати, що партійний апарат включав до них насамперед номенклатурних робітників, які залежали від партійних комітетів, тому що були його членами, тому беззаперечно виконували їхню волю та партійні директиви, що надходили зверху.

Правлячі партійні кола СРСР прагнули домогтися абсолютної переваги в представницьких органах влади для безперешкодної реалізації чергової кампанії по колективізації. Тому, за допомогою певних виборчих технологій, вони намагалися зберегти за собою насамперед перевагу при визначенні кандидатів на всі виборні посади та забезпечити собі відсоткову більшість при голосуванні. Для цього партійно-державний апарат застосовував всі можливі заходи задля усунення ймовірних або політичних опонентів, або селян – одноосібників, або так званих «ворогів народу». Серед можливих засобів досягнення переваги на виборах найчастіше застосовувалися: позбавлення виборчих прав, зменшення кількості виборців, фальсифікування виборчих списків, порушення прав особи. Так, за час виборчої кампанії 1930–1931 рр. кількість осіб, які позбавлялись виборчих прав, зменшили майже в два рази: з 8,5% до 4,9%. Взагалі, в УСРР воно склало 4,4%, в містах – 5 %, по селищах – 4,9% [11, с. 270].

Крім того, від однієї виборної кампанії до наступної істотно змінювалися списки громадян, позбавлених виборних прав. За законом позбавлення прав здійснювалось лише на етапі підготовки та безпосередньо здійснення виборів. Робота по перевірці та опублікуванню списків «позбавлених» покладалася на виборчі комісії. В час, коли вибори не проводилися, позбавлення прав за законом не використовувалось і заборонялося; але частіше на місцях органи влади це правило не виконували. Так, незалежно від проведення виборів, ради постійно реєстрували на своїй території осіб, позбавлених прав. Враховуючи, що затверджені форми складання виборчих списків встановлено не було, списки осіб, які позбавлялись виборчих прав, велися робітниками рад несумлінно, були частковими або неточними. Перед початком виборів ці неперевірені та неуточнені списки місцеві ради передавали виборчим комісіям.

Позбавлення виборчих прав можна вважати як засіб покарання опозиції та тримання громадян у покорі, грубе порушення прав особи та законодавства про вибори, в умовах тоталітарно-репресивної держави – різновид політичних репресій. Як наслідок цього, найактивнішу участь у виборчих перегонах 1930–1931 років і діяльності самих рад взяли робітники. Характерним прикладом цього є вибори 1930 року, коли найбільш активними в виборах стали так звані «двадцятип'ятитисячники». Саме вони ще у ході часткових перевиборів 1930 р. були обрані головами сільських і районних рад і сприяли проведенню політики колективізації на селі.

Характерною рисою соціально-політичного становища в країні середини 30-х років стали вибори 1934–1935 років. Вибори проводилися в добу, коли в країні почала нагнітатися обстановка підозріння, страху, доносів, поширювався пошук «ворогів народу». Тому, враховуючи вищевказану тенденцію у суспільстві, вибори скоріше всього робили за вказівкою та під безпосереднім контролем або партійних органів, або НКВС, або керівників рад. Депутатами обирались лише запропоновані комітетами ВКП(б) перевірені та слухняні особи. Було покладено край всіляким перемовинам про висунування альтернативних кандидатів. Виборчі комісії зобов'язали реєструвати лише одну кандидатуру на кожний депутатський мандат, а саме: кандидата лише від Блоку комуністів і безпартійних. Принаймні думка про висунування непідвладного кандидата оголошувалася антирадянською та підпадала під відповідні статті Кримінального кодексу [12, с. 216]. Офіційно було оголошено, що комуністи йдуть на вибори у блоці з безпартійними. Це створювало ілюзію того, що комуністи йдуть на вибори у союзі з усім народом.

Новим в агітаційно-пропагандистській кампанії було те, що агітатори не обмежувались проведенням агітації лише на підприємствах та установах, але й розгорнули у місцях постійного проживання виборців по містах, селищах і селах. На місцях було створено 140 тис. агітпунктів, біля 7 млн. осіб виділених громадськими організаціями брали участь у роботі виборчих дільничних та окружних комісій. Бесіди проводились по «десятидворкам» і «десятихаткам». Увесь агітаційно-пропагандистський апарат компартії було кинуте на забезпечення необхідного результату, адже вибори за такою схемою проводилися вперше і не цілком було зрозуміло, як вона спрацює.

Проте все «спрацювало», принаймні на папері. У грудні 1937 р. в розпал репресій до виборчих урн прийшло 90 млн. заляканих сталінським «демократизмом» виборців, з яких 96,8% проголосувало за Блок комуністів і безпартійних [13, с. 629], при виборах у Раду національностей від союзних республік – 97,8%, від автономних республік і областей, національних округів – 98%.

Ще на етапі висовування кандидатур майбутніх обранців їх соціальний, національний та партійний склад ретельно дозувався. Текст виборчої картки 1937 р. лицемірно не відповідав запозиченій новації про висунування лише одного кандидата – від Блоку комуністів і безпартійних. На виборчому бюлетені у примітці розміщувалася наступна рекомендація: «залишіть прізвище одного кандидата, за якого ви голосуєте, решту викресліть». Голосуючий повинний був визначити власне ставлення до кандидата письмово викресленням одного слова з альтернативної пари слів («згоден – не згоден») [14, с. 296].

Готуючись до виборів за «сталінською конституцією» у 1938 р., цю процедуру «спростили». Щоб висловити своє позитивне ставлення до кандидата, виборець не повинен був робити будь-яких позначок на бюлетені. Достатньо було його просто опустити в урну без письмових позначок. Рахувалося, що це є позитивне рішення виборця. Щоб викреслити прізвище кандидата, виборцю треба було зайти в кабінку для таємного голосування. В

обстановці репресій практично не було відчайдухів, які б відважились увійти в кабінку для голосування. Виборці отримували виборчі картки і переходили повз кабінку під очима членів комісії, які пильно висліджували кожного голосуючого.

За такою технологією проведення виборів після того, як відбулась наступна значна нова хвиля репресій та розстрілів, 21 квітня 1938 р. на всіх підприємствах, в установах, у навчальних закладах пройшли мітинги, присвячені підготовці до чергових виборів Верховної Ради України. На них було зібрано значну кількість учасників. Після прийняття Конституції 1937 р. Ради та їх керівні органи являли собою піраміду адміністративних органів з виконавчими функціями, відповідних партійним комітетам того ж рівня. Саме тому вони були єдиним «привідним паском», який охоплював все населення: при складанні списків кандидатів, що підлягали обранню на виборах, використовувалась вже апробована сталінська формула Блоку комуністів і безпартійних.

Ця технологія надала радянській владі 99,4% усіх учасників голосування. Масовість та однотайність виборців були насамперед забезпечені мобілізованою партапаратом громадськістю. Серед 304 депутатів, обраних до Верховної Ради УРСР 1938 р., 153 були робітники, 76 селяни, 75 службовці. 222 з них були комуністи, 36 – комсомольці, 46 – безпартійні. За національним складом Верховну Раду складали 186 українців, 111 росіян, 7 представників від інших національностей. У складі депутатів наочно визначались значний відсоток службовців (24,7%) та росіян (36,5%) [14, с. 296].

Виступаючи на XVIII з'їзді партії більшовиків, Сталін сповістив «товариство», що у пропагандистській та ідеологічній роботі відсутня «повна ясність серед наших товаришів в деяких питаннях теорії», підкресливши, що це «питання про державу взагалі, особливо про нашу соціалістичну державу» [15, с. 580–581]. «Озброєні» сталінською доктриною про державу, радянські органи «завершили свою перебудову» у грудні 1939 р. В країні остаточно до 1991 року затвердився тоталітаризм.

Висновки. Нинішні реалії політичного життя України викликають потребу в удосконаленні виборчого законодавства. При цьому доречно враховувати історичний досвід. Проаналізувавши складний період історії українців – 20–30 роки минулого століття, констатуємо, що всі процеси (політичні, економічні та соціальні), які проходили в СРСР, безумовно наклали відбиток на буття українців. Тоталітарний режим встановив такі стосунки партії та держави, що вони стали самі по собі певною технологією, яка зумовила викривлення самої ідеї виборів та ідеї парламентаризму. Виборчі технології, що застосовувались в радянській Україні, залежали та були спрямовані на реалізацію більшовицької моделі побудови соціалізму. Вони відбивали суцільне соціально-політичне становище країни та активно сприяли становленню тоталітаризму. Таким чином, серед чинників, які впливають на створення відповідної виборчої системи (використання передвиборчих технологій) в конкретній країні є політичний режим держави, який здатен суттєво впливати на саму ідею виборів та ідею парламентаризму. Історично-правовий розгляд процесу застосування окремих виборчих технологій тоталітарного політичного режиму СРСР є запорукою запобігання уникнути помилок минулого. Історичний досвід впровадження виборчих технологій в Україні вказує на закономірність впливу політичних сил держави на перебіг виборчого процесу та його результати. Це насамперед важливо та актуально для сучасного державотворення України, що ґрунтується на ефективних, дійових та найкращих конструкціях представницьких органів державної влади, відповідаючи сучасним формам громадянського суспільства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія конституційного законодавства України: 3б. док. / Упоряд. В. Д. Гончаренко. – Х. : Право, 2007. – 256 с.
2. Аналіз методологічних аспектів універсальних виборчих технологій та регіональна специфіка їх застосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-11367-3.html>.
3. Орленко І. В. До питання про систему і діяльність у 30-х роках органів суду і прокуратури України // Вісник Східноукраїнського Державного університету. – 2000. – № 2.
4. Історія держави і права України: [підручник]. – У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Т. 2. – К. : «Ін Юре», 2003. – 580 с.
5. Курицын В. М. История государства и права России, 1929. – 1940: Учеб. пособие. – М. : Междунар. отношения, 1998. – 232 с.
6. Румянцев В. А. Правовой статус членов Всеукраинского ЦИК // Проблемы социалистической законности. – 1987. – № 19.
7. Гончаренко В. Д. Всеукраинский съезд Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов – верховный орган власти УССР в 1917–1937 гг. – К. : УМК ВО, 1990. – 64 с.
8. Греченко В. А. Апогей сталінського тоталітаризму в Україні (30-ті роки ХХ ст.): [монографія]. – Харків: ТОРГСІНГ ПЛЮС, 2007. – 352 с.
9. Рябошапка Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000): [монографія]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 484 с.
10. Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. – М., 1930. – № 50.
11. Історія Української РСР: У 8 т. / Гол. ред.: А. Г. Шевелєв; АН Української РСР, Ін-т історії, АН Української РСР, Ін-т археології. – Т. 6. – К. : Наукова думка, 1977. – 270 с.
12. Древаль Ю. Д. Парламентаризм у політичній системі України (політико-правовий аналіз): [монографія]. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 280 с.
13. И. Сталин. Вопросы ленинизма. Издание одиннадцатое. – Ленинград: ГОСПОЛИТИЗДАТ, 1953. – 651 с.
14. Історія України / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін.; під ред. В. А. Смолія. – К. : Альтернативи, 1997. – 416 с.
15. И. Сталин. Вопросы ленинизма. Издание десятое. – ПАРТИЗДАТ ЦК ВКП(б). – 1937. – 615 с.